

‘Geef die joint eens door’

Het problematische idealisme van het Nederlandse softdrugsbeleid, 1976--heden

Gemma Blok en James Kennedy

Zelfs de Amerikaanse acteur Brad Pitt was er in het voorjaar van 2012 tijdens een televisie-interview van op de hoogte; buitenlanders mochten binnenkort misschien geen wiet meer kopen in de Nederlandse coffeshops. Dat Pitt zelf in zijn jonge jaren graag een blowtje rookte, is geen geheim en zijn verbazing over deze koerswijziging in Nederland viel duidelijk van zijn gezicht te lezen.¹ Waren de conservatieven opeens aan de macht in het magisch centrum van de wereld, waar alles mocht wat God verboden had? Het land waar je als toerist rustig een joint kon roken op straat, omdat softdrugs er werden gedooagd? Kabinet-Rutte I, de toenmalige regering van VVD, CDA en gedoogpartner PVV, besloot in 2012 dat coffeshops per 1 januari 2013 moesten veranderen in besloten ‘clubs’. Alleen houders van een zogenaamde wietpas konden daar hun cannabisproducten kopen. Slechts mensen met een Nederlands paspoort konden deze wietpas bemachtigen.

Inmiddels is de wietpas alweer geeneuveld in het regeerakkoord tussen VVD en PvdA, de regeerpartners in kabinet-Rutte II. Het streven om drugstoeristen te weren uit coffeshops blijft echter, althans op landelijk niveau, onverkort gehandhaafd.² Veel steden verzetten zich hier tegen en een groeiend aantal stadsbesturen pleit bovendien voor een betere regeling ten aanzien van de ‘achterdeurproblematiek’: in Nederland worden het bezit en de kleinschalige verkoop van cannabis weliswaar gedooagd, maar de productie en handel zijn nog steeds strafbaar en worden actief bestreden. De Nederlandse meningen over de merites van het huidige beleid lopen sterk uiteen.

Pitt was niet de enige buitenlander die zich verwonderd afvroeg wat er toch aan het gebeuren was in het tolerante Hol-

land. Ook buitenlandse media besteedden aandacht aan het veranderende Nederlandse drugsbeleid. 'Amsterdam's days as a destination for hazy holidays may be numbered', schreef de *New York Times* in april 2012.⁵ Niet alleen in de internationale pers, maar ook in de internationale geschiedschrijving over drugsgebruik en -beleid staat Nederland te boek als uitzonderlijk en vooruitstrevend. Ons land wordt hierin vaak tegenover Amerika geplaatst. Daar was in de jaren zeventig een duidelijke tendens naar het criminaliseren van cannabis, wat in de jaren tachtig leidde tot een 'War on Drugs'. In Nederland liep het anders. In de woorden van historicus Richard Davenport-Hines ontwikkelden de Nederlanders een 'voorbeeldig model' van 'governmental regulation of the production and sale of drugs, accompanied by treatment and harm-reduction programmes, and truthful drug education for children'.⁶ Ook drugshistoricus Martin Booth roemt het Nederlandse pragmatisme en realisme.⁷

Dit artikel wil geenszins betogen dat Nederlands drugsbeleid zoals zich dat in de jaren zeventig van de vorige eeuw ontwikkelde, niet in internationaal verband opvallend was. Zoals historicus Marcel de Kort en andere onderzoekers van het Nederlandse drugsbeleid reeds uitgebreid hebben beschreven, startte de Nederlandse overheid rond 1970 haar pogingen om het onderwerp van drugsgebruik door jongeren te depolitiseren en te reguleren door vooral veel nadruk te leggen op schadebeperking en het inkaderen van de verkoop en toegang tot cannabis.⁸ Terwijl in omliggende landen de drugswetten werden aangescherpt, riep de Nederlandse overheid commissies van deskundigen in het leven om haar te adviseren over wat te doen met de jeugdige blowers.⁹ Een gevarieerd palet aan betrokkenen kreeg de kans het drugsbeleid te beïnvloeden, van psychiaters en verslavingszorgers die ervaring hadden met het behandelen van gebruikers, tot en met sociologen en criminologen die duidelijk sympathiseerden met de opblolende tegenwoordige onderjongeren. Het resultaat was een wijziging van de Opiumwet in 1976. Het doel was vooral om te voorkomen dat jongeren vanwege hun softdruggebruik in de gevangenis zouden belanden en een straf-

blad zouden krijgen, met alle negatieve gevolgen van dien. Men wilde jongeren ook beschermen tegen de harddrugs die destijds Nederland binnenkwamen, met name heroïne. Criminoloog Ed. Leuw typeert het nieuwe Nederlandse drugsbeleid dan ook als gericht op 'normalisering' van drugsgebruik.

Het beeld dat Nederland hiermee welbewust een koers zou zijn ingeslagen om een land vol coffeeshops te worden, is echter een vertekening die te veel is geïnformeerd door een (zelf)beeld van nuchter en vooruitziend Nederlands beleid. Het huidige beleid is de onbedoelde uitkomst van ons drugsbeleid en leidde tot een jarenlang sluimerend onbehagen en veel verdeeldheid. In hun beschrijvingen van de voorbeeldige 'Dutch approach' noemen de historici Richard Davenport-Hines en Martin Booth als inherent onderdeel hiervan de verkoop van cannabis in 'licensed coffee shops'.⁸ De suggestie die zij wekken, is dat de particuliere verkoop van cannabis in coffeeshops al vanaf de jaren zeventig een bedoeld en integraal onderdeel was van het nationale drugsbeleid. Dit beeld klopt echter niet. Zelfs begin jaren tachtig, zo blijkt uit dit artikel, zag de Nederlandse overheid absoluut geen land vol coffeeshops voor zich als uitkomst van haar vooruitstrevende drugsbeleid. Doel van dat beleid was om blowen in gesubsidieerde jeugdhonken oogluikend toe te staan, onder toezicht van jongerenwerkers in dienst van de staat. Door cannabis te laten verkopen door een huisdealer hoopte de overheid jongeren uit handen te houden van onbetrouwbare dealers die naast hasj of wiet ook heroïne probeerden te verkopen. Zo zou het probleem zichtbaar en beheersbaar blijven.

Zoals uit dit artikel blijkt, was het drugsbeleid achteraf gezien veel te beperkt in opzet en bleven essentiële problemen onbenoemd. Deze problemen kwamen aan het licht toen de zogenaamde Kokerjuffer-affaire ontstond in het gelijknamige jongeren centrum in Enschede. Sinds 1982 werd hier met toestemming van de gemeente cannabis verkocht door een 'huisdealer'. Deze affaire zal in dit artikel nader worden belicht. Zoals zal blijken vestigt deze affaire, die in binnen- en buitenland tot veel commotie leidde, de aandacht op een aantal problemen die inherent blijken aan het

Nederlandse gedoogbeleid: spanningen met omliggende landen wegens het drugtoerisme, de sterke meningsverschillen tussen voor- en tegenstanders van het nationale cannabisbeleid en de spanningen tussen lokaal en nationaal bestuur in het uitvoeren van dit beleid. De gebeurtenissen in Enschede laten bovendien zien dat er geen nationale consensus bestond over softdrugsbeleid en ook dat lokale en internationale politiek hun eigen eisen stelden.

De discussies rond de Kokkerijuffer maken echter bovenal duidelijk wat nationale en lokale overheden destijds beleidsmatig voor ogen hadden met de wijziging van de Opiumwet in 1976. Men voorzag een land waarin enkele geselecteerde jongeren-centra door middel van een huisdealer softdrugs verkochten aan de vaste bezoekers. Wat de overheid zeker niet voor ogen had was een land vol coffeeshops. Die schoten na 1982 echter als paddenstoelen uit de grond. Bezinning op de grootschalige commercialisering van de cannabisverkoop, handel en productie was in de discussies uit de jaren zeventig en tachtig opvallend genoeg geheel afwezig. De overheid zag dit niet aankomen, anticipeerde er niet op en negeerde de eerste initiatieven in deze richting. De oudere cannabisgebruiker, en de vraag waar die zijn 'stuf' vandaan moest halen, werd in beleidskringen eveneens geen punt van aandacht. Het realisme van het Nederlandse drugbeleid kende dus duidelijke beperkingen, want een heel stuk van de ook toen al bestaande realiteit rondom softdrugsgebruik en -handel bleef buiten beeld. Het Nederlandse drugbeleid valt daarom achteraf naast pragmatisch ook te typeren als doortrokken van een paternalisme dat ervan uitging dat aansturing van de jeugdclubs toereikend beleid zou zijn. Er werd daardoor te weinig rekening gehouden met zowel de commercialisering als het verzet onder delen van de bevolking.

Wat eraan vooraf ging: de opiumwetwijziging van 1976

De nog vrij korte geschiedenis van cannabisgebruik in Nederland wordt gekenmerkt door een golfbeweging tussen repressie en

tolerantie. Bezit en gebruik van hasjiesj en marihuana waren in 1953 door middel van een wijziging in de Opiumwet door de Nederlandse overheid strafbaar gesteld en de strfmaat werd bovendien verhoogd van één tot maximaal vier jaar gevangenisstraf. Dit verbod kon streng worden nageleefd – soms kregen mensen zes maanden gevangenisstraf voor het bezit van enkele joints –, maar als gestraften zich onder toezicht lieten stellen van een consultatiebureau voor alcohol en drugs hoefden ze niet hun gehele straf uit te zitten. In Amsterdam stuurde het consultatiebureau de cannabisklanten door naar de consultierend psychiater Wijnand Mulder, het toenmalige hoofd van de Geestelijke Hygiëne van de G.G.D. Volgens deze psychiater waren de gebruikers van cannabis over het algemeen 'artistieke en wetenschappelijk begaafde personen', die echter wel werden belemmerd door 'licht neurotische remmingen'.⁹

De Nederlandse overheid had aanvankelijk niet veel kennis over cannabis, en het groepje gebruikers was dermate marginaal dat de politie weinig belangstelling voor hen had. Die atmosfeer veranderde nadat de Amsterdamse officier van justitie mr. W.K. baron van Dedem begin jaren zestig een cursus over narcotica had gevolgd bij het Federal Bureau of Narcotics in Washington en zich daar had laten overtuigen door de inzichten van de 'step-ping stone'-theorie: mensen die hasj rookten, liepen het risico later over te stappen op het gebruik van zwaardere drugs, zoals heroïne en amfetamine. Van Dedem had een beeld voor ogen van de 'vroeger aan marihuana verslaafden, die zich nu in portiekjes op het Leidseplein door de kleren heen injecteerden met morfine en andere middelen'.¹⁰ Bij terugkomst verklaarde hij marihuana tot een 'dodelijk gevaar'.¹¹ Een meer repressief beleid deed zijn intrede; het bezit van kleine hoeveelheden marihuana kon nu leiden tot een gevangenisstraf van zes tot twaalf maanden en het aantal drugsgebruikers dat met justitie in aanraking kwam, steeg dan ook explosief. In 1965 werden in Amsterdam bijvoorbeeld 34 drugsarrestaties verricht, in 1969 waren het er maar liefst 45.¹² Het leidde tot een overbelasting van politie en justitie, alsmede tot een breed maatschappelijk debat over cannabisgebruik.

Bovendien leek het repressieve beleid niet te werken, want belangstelling voor en het gebruik van cannabis bleef stijgen. Dit alles leidde tot de vraag wat eigenlijk schadelijker was: de drug zelf, of de vervolging van zijn gebruikers.

Midden jaren zeventig resulteerde dit debat in een aanpassing van de Opiumwet, waarin het beroemd geworden onderscheid werd gemaakt tussen harddrugs (opiaten, cocaine, speed) en softdrugs (cannabis). Het gebruik van cannabis werd zeker niet onschadelijk geacht. Het gros van de deskundigen die de overheid destijds adviseerden, keerde zich tegen de nieuwe drug die zo populair aan het worden was onder jongeren. Directeur Henk Krauweel van het Amsterdamse Jellinekcentrum voor verslavingszorg liet zich hier in 1969 kritisch over uit:

Ik ben er niet kapot van. Ze hebben vaak een ongezone manier van leven. Ik kom veel inactiviteit tegen. Jongens die met hun studie stoppen, die niet meer werken. [...] Onze ervaring is, dat hasjiesj en marihuana giftige stoffen zijn waardoor je in de knoei kan komen.¹²

De strafrechtelijke vervolging van cannabisgebruikers wees Krauweel echter af, en met hem vele andere deskundigen. Men sprak schande van de 'razzia's' en 'heksejachten' op deze groep. Jongeren zouden psychische schade kunnen oplopen als zij gevangengezet werden, meenden hulpverleners. Ze zouden bovendien tijdens hun detentie in aanraking kunnen komen met 'echte' criminelen en harddruggebruikers. Daarbij zou het hebben van een strafblad de carrière van jongeren nadelig kunnen beïnvloeden. In de woorden van minister van Justitie Dries van Agt (KVP), die de opiumwetwijziging in 1976 uit overtuiging doorvoerde, was het niet de bedoeling om 'jongelui die een stieke roken' te 'krakken' in hun maatschappelijke ontwikkeling, nog voordat ze goed en wel hun vleugels hadden kunnen uitslaan.¹³ De opiumwetwijziging die een uniek onderscheid maakte tussen 'softdrugs' met een aanvaardbaar risico (hasj en weed) en harddrugs met een onaanvaardbaar risico (heroïne, cocaine en

amfetamine), trad zo in 1976 in werking. De wet bepaalde ook dat het bezit, de productie of handel van maximaal dertig gram aan cannabisproducten geen misdrijf meer was, maar nog slechts een 'overtreding'.¹⁴

Voor de tegenstanders van de criminalisering van cannabisgebruik leek de strijd na 1976 te zijn gestreden. Eindelijk was het tijdperk voorbij waarin repressie werd gelegitimeerd door belachelijke, uit Amerika afkomstige medische mythes: dat je verslaafd kon raken aan hasj en marihuana bijvoorbeeld, of dat je er krankzinnig en moordlustig van zou worden. Ook het idee dat je van cannabis een lethargische nietsnut zou worden voerde in het debat niet langer de boventoon. Dat was een normatief oordeel, geen medische diagnose, vonden voorstanders van cannabisgebruik.¹⁵ Ook onder Nederlandse artsen en psychiaters leefden weinig zorgen over cannabisgebruik. In de medische vakliteratuur werd tussen 1975 en 1995 nauwelijks aandacht besteed aan de eventuele nadelige gevolgen van hasj en weed.¹⁶ De zaak leek daarmee beklonken.

Huisdealers in hennepproducten

Op 17 mei 1983 discussieerde de gemeenteraad van Enschede lang en verhit over de nieuwe nota Drugs en Verslaving die de burgemeester en wethouders hadden voorgelegd. Die nota pleitte onder meer voor een beter gecoördineerde hulpverlening aan alcohol- en harddrugverslaafden en voor een strenger alcoholbeleid. De gemeente zou het goede voorbeeld moeten geven door geen drank meer te schenken op officiële recepties. Maar de nota was vooral controversieel omdat zij een 'tolerantiebeleid' voorstelde ten aanzien van cannabisgebruik. Concreet hield dit in dat er een huisdealer zou komen in het gemeentelijke jongerencentrum de Kokerjuffer: een personeelslid dat op gezette tijden hasj en marihuana zou mogen verkopen aan bezoekers.

Het voornaamste doel hiervan was het beschermen van de jeugd, aldus wethouder van Sociale Zaken mw. Halsema-Fles

(PvdA), een van de opstellers van de nota. 'Men wilde voorkomen dat jongeren in handen zouden vallen van 'malafide verkopers', die hun naast cannabis ook harddrugs zouden proberen aan te smeren. Maar de nota relativerde ook de gevaren van softdrugs. Er zou sprake zijn van een scheve situatie omdat de verkoop van alcohol legaal was en die van cannabisproducten illegaal. 'Wij kunnen niet langer met een ernstig gezicht alcohol maar blijven accepteren en ons verzetten tegen hennep, terwijl de schadelijkheid van hennepproducten slechts een fractie uitmaakt van die van alcohol.'²⁷ Volgens Halsema-Fles waren hennepproducten 'farmacologisch niet verslavend'.

De directe aanleiding tot dit nieuwe gemeentelijke cannabisbeleid werd gevormd door een initiatief van de medewerkers van centrum de Kokerjuffer. Die waren in 1979 al bij wijze van experiment begonnen met 'preventief huishandelaarschap'. Actie was volgens hen nodig omdat bezoekers continu belaagd werden door onbetrouwbare dealers, die hun handel bedreven op de toiletten, voor de deur of in het trappenhuis. Deze dealers verkochten 'hennepproducten van inferieure kwaliteit' of gemengd met harddrugs. Om deze commerciële handelaars buitenspel te zetten waren de huishandelaren van de Kokerjuffer zelf cannabisproducten gaan verkopen, van goede kwaliteit en zonder winstbejag. Met het gebruik van softdrugs had de stat van de Kokerjuffer geen enkel probleem. Net als wethouder Halsema-Fles meenden ook de medewerkers van dit jongeren centrum dat cannabis geen verslavende werking had.²⁸ Ze vonden bovendien dat het gebruik van hasj en marihuana erkenning verdiende als wezenlijk onderdeel van de cultuur.

Toen Rolph Gonsalves, hoofdofficier van Justitie in Almelo, lecht kreeg van deze verkoop van cannabis in de Kokerjuffer, werd de experimentele verkoop in overleg met de burgemeester en het hoofd van politie per 15 december 1980 stopgezet. Wel besloot men binnen het driehoeksoverleg tussen Gonsalves, burgemeester Wieringa en de hoofdcommissaris te onderzoeken wat de mogelijkheden waren om het huishandelaarschap aan strikte voorwaarden te binden. Gonsalves wilde hier in principe wel

aan meewerken, al was hij persoonlijk geen voorstander van het progressievere Nederlandse cannabisbeleid.²⁹ Maar hij toonde zich bereid de nationale richtlijnen uit te voeren, zolang alleen verkocht zou worden aan 'vaste bezoekers' van het centrum en niet aan buitenlanders. De burgemeester en wethouders van Enschede namen vervolgens met de nota Drugs en Verslaving de stap om het beleid van de Kokerjuffer over te nemen en aan regels en richtlijnen te binden.

Het voornaamste protest tegen de gemeentelijke nota Drugs en Verslaving kwam uit christelijke hoek. Wethouder Wither van het CDA liet aantekenen dat hij de nota niet steunde. De heer Van Loenen, voorzitter van de CDA-fractie in de gemeenteraad, was er ook zeer tegen. In de 'Ifen Geboden staat niks over een verbod op alcohol, betoogde hij. Op recepties zou dus gewoon geschonken moeten blijven worden. Cannabisgebruik moest echter wel worden bestreden, want 'een goede gezondheid is een kostbaar persoonlijk bezit [...] en een geschenk van de Schepper'. Van Loenen vond bovendien dat er een 'wezenlijk verschil' bestond tussen het gebruik van alcohol en drugs. Alcohol consumeerde men voornamelijk om de smak: 'Men kan toch wel genieten van een koel glas bier of een goed glas wijn'. De roes was 'bijkomstig'. Alcoholisten dronken natuurlijk wel voornamelijk vanwege de roes, maar de meeste mensen dronken met mate. Gebruikers van drugs daarentegen ging het wel altijd puur om de roes, dacht Van Loenen: 'Hij of zij wil high worden'. Deze wens om in een roes te geraken keurde hij af, overigens zonder zijn redenen hiervoor toe te lichten.³⁰

Ook andere gemeenteraadsleden keurden het gebruik van cannabis principieel af, omdat ze vonden dat de gemeente met het gedogen van een huisdealer een verkeerd signaal zou afgeven aan de samenleving. Raadslid Spruijt vond dit verwerpelijk fatalisme. Er zouden ook altijd wel mensen blijven die te snel reden in het verkeer of door een rood stoplicht reden. Maar was dat een reden om hier geen boetes meer voor te geven? Het gebruik van softdrugs diende zo veel mogelijk in de criminele sfeer te blijven.³¹ Anderen wisten zich meer gematigd. Dries Sternheim van de PvdA stelde dat zijn fractie geen voorstander was van hennepge-

bruik als zodanig, maar relativeerde het probleem wel. Hij was het eens met de opstellers van de nota Drugs en Verslaving, dat de schadelijke gevolgen van cannabisgebruik niet erger waren en bovendien minder grootschalig dan die van tabak en alcohol – beide legale middelen. 'Er wordt dus gemeten met twee maten.' Het gebruik van softdrugs was bovendien niet te voorkomen, ook al wilden we dat nog zo graag'. De jeugd wil het gebruiken en weet er toch wel aan te komen, stelde hij.²² Noortje Lijf van Leeuwen van D66 steunde de nota omdat die het softdruggebruik vooral uit de criminele sfeer wilde halen 'om meer invloed te krijgen op de gebruikers, middels voorlichting en begeleiding van de jongeren die zich tot ons wenden'.²³

Uiteindelijk nam de raad de nota op 17 mei aan, ondanks het protest van enkele raadsleden. Het CDA had met ruim een kwart van het aantal raadsleden een sterke positie binnen de raad, maar de PvdA domineerde. De critici van de nota hadden samen geen meerderheid. Op 18 oktober 1982 was het cannabisbeleid wederom aan de orde, omdat nu de concrete richtlijnen werden vastgesteld waaraan een huisdealer moest voldoen. De richtlijnen bepaalden dat maximaal drie à vijf gram per persoon mocht worden gekocht, dat de huisdealer geen regionale functie mocht vervullen maar alleen diende te verkopen aan vaste bezoekers, en dat een aanzuigende werking moest worden voorkomen. De verkochte hennepproducten zouden aan een kwaliteitscontrole worden onderworpen. Aan ingezetenen van West-Duitsland mocht niet worden verkocht, vonden de participanten in het driehoeksoverleg. De richtlijnen werden met een meerderheid van 23 stemmen voor en 12 tegen, aangenomen – onder grote belangstelling van de publieke tribune.

Lage opsporingsprioriteit

Het besluit van de gemeente Enschede om te gaan werken met een huisdealer was op zich niet strijdig met het landelijke cannabisbeleid. Op 18 juli 1980 had de nationale overheid een

serie richtlijnen gepubliceerd ten aanzien van het opsporings- en vervolgingsbeleid op basis van de Opiumwet van 1976. Kleinschalige handel in softdrugs (er mocht maximaal dertig gram in voorraad zijn) kreeg een lage opsporingsprioriteit, stond daarin te lezen, zolang die handel niet provocerend werd bedreven en er geen 'afficherende' werking van uitging. Ook mocht de handel niet gepaard gaan met agressie of met handel in harddrugs. Aan jongeren onder de achttien jaar mocht niet worden verkocht. Deze richtlijnen werden greifig ontvangen door commerciële ondernemers die zich graag op de groeiende markt voor cannabisproducten wilden begeven.²⁴ Het aantal commerciële coffeeshops steeg explosief tussen 1980 en 1985, vooral in Amsterdam.²⁵ Hier waren rond 1980 nog geen twintig coffeeshops aanwezig, maar medio jaren tachtig was dat aantal reeds gegroeid tot 200 à 250. De richtlijnen van de overheid waren echter niet bedoeld voor het gedogen van een commerciële verkoop van cannabis – al werden zij in de praktijk wel zo toegepast. Ze waren geformuleerd als antwoord op de vraag hoe om te gaan met het fenomeen van de huisdealer, dat in steeds meer gesubsidieerde jongerencentra zichtbaar was.

Het Paard van Troje in Den Haag werkte bijvoorbeeld al in 1975 met een huisdealer en ook van enkele andere jongerencentra was bekend dat ze destijds een vergelijkbare regeling hadden.²⁶ Aanvankelijk wees de overheid dit fenomeen nog af en werden huisdealers bestraft. Zo kwam aan het licht dat een bestuurlijk van dit Haagse jongerencentrum de huisdealer duizend gulden had gegeven uit de kas van de stichting, om hiermee softdrugs te gaan kopen. Een door de gemeente gesubsidieerde instelling die haar geld gebruikte om drugs te kopen die vervolgens aan jongeren werden doorverkocht; dat leidde tot veel verontwaardiging en bovendien tot een straf voor de huisdealer. Die werd door de politierechter veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf van drie weken en tweehonderd gulden boete. In andere steden schaarde het openbaar ministerie zich echter wel achter de huisdealer. Medewerkers van jongerencentrum Hippo in Leeuwarden konden bijvoorbeeld zonder problemen, met een

vrijgeleidebrief van justitie op zak en met toestemming van het Openbaar Ministerie, softdrugs gaan kopen in Amsterdam.²⁷

Nadat in 1976 de Opiumwet was gewijzigd, bepaalde de overheid zich op de toekomstige omgang met dit soort huisdealers. Men wilde voorkomen dat er willekeur sloop in het vervolgingsbeleid. Een werkgroep, bestaande uit officieren van justitie, werd ingesteld. Deze Werkgroep Officiersoverleg bepaalde in 1977 dat een lage opsporingsprioriteit zou worden gegeven aan huisdealers die 'alleenrecht' behielden binnen hun respectievelijke clubs en die zich niet publiekelijk lieten kennen als dealers. Ze zouden pas strafrechtelijk worden vervolgd na beraad in het overleg met het lokale bestuur.²⁸

Hiermee zette de werkgroep een belangrijke nieuwe stap in het gedoogbeleid: nadat eerst de gebruikers waren gedoogd, waren nu de huisdealers aan de beurt.²⁹ Deze nieuwe stap was echter op dat moment niet of nauwelijks bekend buiten een kleine kring van justitie en beleidsmakers.

Ruzie met de oosterburen

Het gemeenteraadsbesluit over de Kokerjuffer in Enschede maakte dit landelijke beleid zichtbaar voor een nationaal en internationaal publiek. Toen bleek dat het voor veel consternatie zorgde. Veel burgers uit Enschede en omgeving waren niet bij met het gedoogbeleid dat hun gemeenteraad in 1982 aannam. Ze schreven brieven aan de gemeente en aan de commissaris van de Koningin. Het stadhuis van Enschede werd overspoeld met telefoontjes en brieven over het drugsbeleid. Brieven waarin instemming met het beleid wordt betuigd zijn schaars, aldus de *Zwolsche Courant*.³⁰ Ook de oosterburen waren kritisch. Een grote problematiserende factor in het 'tolerantiebeleid' van de gemeente Enschede was vanuit hun optiek de ligging van die stad. Als grensgemeente trok de Kokerjuffer veel Duitse kopers aan. Niet alleen Duitse jongeren, maar ook oudere Duitsers kwamen er hun softdrugs kopen, meldden de medewerkers van het

centrum. Het besluit van de gemeenteraad leidde daarom tot felle protesten vanuit de Duitse media en politiek. Het drugsbeleid in Duitsland was juist strenger geworden in reactie op de toename van druggebruik sinds het einde van de jaren zestig.³¹ Het was de Duitse overheid een doorn in het oog dat hun antidrugsbeleid doorkruist werd door de in hun ogen lakse en onbegrijpelijke houding van Nederland. De Duitse staatssecretaris van volksgezondheid vond dat Nederland veel te snel 'capitulde' voor het drugsprobleem.³²

Bijna tien jaar eerder waren er al problemen geweest in Arnhem, waar Harm Dost, een ex-student sociologie en medewerker van de alternatieve hulpinstelling *Release*, softdrugs verkocht. Hij hielp Nederlandse en Duitse jongeren bij het afkicken van de heroïne, een drug die destijds sterk in opkomst was. Maar hij verkocht ook softdrugs vanuit het mede door hem opgerichte jongerencentrum *Fools Paradise*. Dost wilde Duitse en Nederlandse jongeren uit handen houden van dealers die hun niet alleen hasj verkochten, maar ook harddrugs. Hasj was niet gevaarlijk, vond Dost. Hij gebruikte het zelf ook. Verslaafd kon je er niet aan raken; alcohol was veel schadelijker.³³

In 1975 arresteerde de Duitse justitie Dost toen hij als toerist een bezoekje aan Duitsland bracht. Hij werd veroordeeld tot een gevangenisstraf van drie jaar en negen maanden wegens de verkoop van hasj aan Duitse staatsburgers. De Nederlandse regering vroeg om uitlevering en een aantal Arnhemse jeugdcentra organiseerde op 22 mei 1976 een protestbijeenkomst bij de Duitse grensovergang Beek tegen de opsluiting van Dost, waarbij pamfletten werden uitgedeeld aan automobilisten. Op de bijbehorende poster 'Harm Dost moet vrij!' stond een groot hakenkruis afgebeeld. Uiteindelijk hoefde Dost niet zijn volle straf uit te zitten. In februari 1977 zette de Duitse justitie hem bij Venlo de grens over, waarna hij naar Arnhem terughield.

Negen jaar later arresteerde de Duitse politie Dost opnieuw wegens de verkoop van cannabis aan Duitse staatsburgers. Hij werd opgepakt in juli 1985 toen hij op vakantie was op Tenerife, waarop de Spaanse justitie hem ter berechting uitleverde aan

Duitsland. Dost verbleef drie jaar in voorarrest. Aanvankelijk veroordeelde men hem tot tien jaar gevangenisstraf, maar dit vonnis werd in hoger beroep vernietigd en gewijzigd in nog geen twee jaar. Eenmaal op vrije voeten liet Dost in 1988 nog eenmaal van zich horen met de carnavalshit 'Geef die joint eens door', waarna hij van het nationale toneel verdween.

De affaire rond de Kokerjuffer zette de verhoudingen met Duitsland opnieuw op scherp. Het zou Nederlandse verkopers verboden moeten worden om hun waar aan buitenlanders te slijven, vonden veel Duitse gezaghebbers.³⁴ Groepen Duitse ouders maakten zich er ook druk over en haalden handtekeningen op tegen het beleid van Enschede.³⁵ De burgemeester van Enschede en de commissaris van de koningin in Overijssel kregen brieven van Duitse bestuurders uit nabijgelegen regio's.³⁶ Burgemeester Wierenga van Enschede diende hen beleid doch zeer beslist van repliek. Het was spijtig dat de burlanden zo verschillend van dachten over drugsbeleid, schreef hij aan de *Oberkreisdirektor* van Borken/Westfalen, maar landen konden nu eenmaal niet over alles hetzelfde denken. Het was in Duitsland bijvoorbeeld weer eenvoudiger om aan een wapenvergunning te komen dan in Nederland, betoogde Wierenga. 'Und hierbei könne man sich fragen was schlimmer wäre: weiche Drogen, die nur dem Verbraucher Schaden bringen oder Feuerwaffen die lediglich anderen schaden.'³⁷

De zaak wekte intussen ook de belangstelling van de Duitse media. Zo merkte het tijdschrift *Der Spiegel* bezorgd op, dat de Kokerjuffer niet wilde garanderen dat alleen Nederlandse jongeren er hun softdrugs konden krijgen. Een medewerker van het centrum had hierover gezegd dat hij immers niet altijd aan iemands uiterlijk kon zien uit welk land hij kwam.³⁸ Zelfs de Zweedse televisie besteedde aandacht aan de Kokerjuffer-affaire. Zweden, dat medio jaren zeventig een streng antidrugsbeleid had ingezet, was verontwaardigd over het feit dat een gemeente de verkoop van cannabis aan jongeren steunde. De Nederlandse ambassadeur werd ontboden om opheldering te geven en in een Zweedse televisie-uitzending liet men zien dat ook de Zweedse

verslaggever in de Kokerjuffer – tegen de regels in – eenvoudig aan hasj kon komen.³⁹ Zweedse antidrugsorganisaties pletten zelfs voor een boycot van exportproducten als kaas en bloemen uit Nederland, uit woede over de verkoop van softdrugs in de Kokerjuffer.⁴⁰

Zorg om 'een land vol hasjwinkels'

In eigen land haalde de Kokerjuffer-affaire meermalen het landelijke avondjournaal en diverse nieuwsrubrieken maakten er rapportages over. De zaak leidde verder tot meerdere Kamerverragen en uitgebreide discussies, in zowel de Eerste als de Tweede Kamer. Op 28 oktober sprak de Tweede Kamer uitvoerig over de situatie in Enschede en haar consequenties. CDA-Kamerlid Guathérie van Weezel maakte zich grote zorgen over het initiatief van de gemeente Enschede. 'Wellicht waaiert het uit over heel Nederland', huiverde hij.⁴¹ Van de minister van Justitie wilde hij horen of dit formele gedogen van de huisdealer alleen tot Enschede beperkt bleef, of dat er in de toekomst rekening moest worden gehouden dat er overal huisdealers kwamen. Kregen we een land vol hasjwinkels? Minister De Ruiter benadrukte in zijn antwoord het onderscheid tussen de huisdealer en hasjwinkels, waarvan het CDA rept in zijn Kamerverragen. Van het gedogen, laat staan legaliseren van hasjwinkels, zou in het geheel geen sprake zijn.

Het idee van het landelijke beleid of van het beleid in Enschede, aldus De Ruiter, was niet om te komen tot 'een soort van verkooppunten van hasj' voor Jan en alleman. 'De inzet van het beleid', zo stelde hij, 'is om via werk in jongerencentra zo veel mogelijk bescherming te bieden aan groepen, met name de jeugd, die op het punt van drugs zulke verhoogde risico's lopen'.⁴² Ook in latere discussies naar aanleiding van de Kokerjuffer-affaire bleef de minister van Justitie dit punt steeds weer onderstrepen. Het idee achter het Nederlandse drugsbeleid was niet om een vrije verkoop van softdrugs toe te staan. Er was slechts sprake van

het gedogen van de verkoop aan jongeren die vaste klant waren van een jongerencentrum en die daarmee een 'normale binding' hadden.⁴³ Minister Van Agt, inmiddels demissionair minister van Buitenlandse Zaken, meldde dat Duitsland inderdaad erg bezorgd was over de hele kwestie. Dat bleek tijdens het Europese Pompidou-beraad over drugsaanlegenheden. Van Agt had daar het Nederlandse drugsbeleid uitgelegd en verdedigd met dezelfde argumenten als minister De Ruiter.

De emoties liepen nog hoger op nadat hoofdofficier van justitie Gonsalves 16 november 1982 de Kokerjuffer verbod om nog langer softdrugs te verkopen. De huisdealer had slechts vier weken gefunctioneerd, maar tijdens die vier weken was de verkoop aan buitenlanders doorggegaan, constateerde Gonsalves op basis van plaatselijk politieonderzoek. Het jongerencentrum hield zich daarmee niet aan de richtlijnen van de gemeente en moest de handel daarom stopzetten. Dit besluit leidde uiteraard tot protesten van voorstanders van het Enschedese beleid, die op spandoeken en muren leuzen schreven als 'Gonsalves is eng'.⁴⁴ Ook in de Tweede Kamer werden vragen gesteld, ditmaal door voorstanders van een gedoogbeleid. De minister van Justitie Korhals Altes, die minister De Ruiter had opgevolgd, steunde Gonsalves. De activiteiten van de gedoogde huisdealer mochten niet tot gevolg hebben dat het centrum wordt tot een aanloop-punt waar jongeren alleen naar toe gaan om henneproducten te kopen.⁴⁵

De politie hield de Kokerjuffer sindsdien goed in de gaten. In december 1983 deed men in opdracht van het openbaar ministerie een inval in het jongdencentrum, waarbij Duits geld in de kas werd aangetroffen en flinke hoeveelheden cannabisproducten werden gevonden.⁴⁶ Er zou in 1983 zelfs 300.000 gulden zijn verdiend aan de verkoop van softdrugs door de staf van de (gesubsidieerde) instelling.⁴⁷ Het liep uit op een strafzaak, waarbij de officier van Justitie van Almelo vier maanden voorwaardelijk en een boete van duizend gulden eiste tegen vier stafleden van De Kokerjuffer. Ze kregen uiteindelijk een geldboete en de Kokerjuffer werd gesloten.

High Times. Onbagen over de bloei van de coffeeshops in de jaren tachtig en negentig

De discussies over de huisdealer waren aan het begin van de jaren tachtig in feite een achterhoedegevecht. Terwijl men zich nationaal en internationaal enorm druk maakte om de huisdealer in de Kokerjuffer, nam het aantal particuliere coffeeshops snel toe, tot 1500 in het midden van de jaren negentig.⁴⁸ Terwijl men zich rond 1980 beraadde op de regulering van de huisdealer, ontwikkelde zich in rap tempo een situatie die verdacht veel leek op het schrikbeeld van de CDA-parlementariër Guathérie van Wezel: een land vol hasjwinkels. Die situatie was volgens de verantwoordelijke ministers van Justitie nooit de bedoeling geweest van het gevoerde drugsbeleid. Beleidsmakers bleken minder sturend dan gedacht. Ze hadden geprobeerd 'meer invloed [te] krijgen op de gebruikers', in de woorden van D66-raadslid Lijf van Leeuwen. De inzet van het Nederlandse drugsbeleid was om via het werk in jongerencentra zo veel mogelijk bescherming te bieden aan de jeugd. Al snel bleek dit idee over jongerencentra en huisdealers achterhaald. De richtlijnen uit 1980 maakten de wegvrij voor coffeeshops, die gingen fungeren als de zo gevreesde 'aanloopcentra' waar jong en oud anoniem hun softdrugs konden kopen.

Het lijkt er sterk op dat de deskundigen en politici deze ontwikkeling niet hebben voorzien. Hoogleraar criminologie H.G. van de Bunt spreekt in dit verband van 'een grote mate van naïviteit en onkunde' bij de adviseurs van de Nederlandse regering begin jaren zeventig. Hij schrijft:

Wie kennisneemt van de belangrijke documenten uit de periode voortgaand aan de herziening van de Opiumwet zal weinig analyse aantreffen over de teelt van en handel in cannabis. De focus is eenzijdig gericht op de gebruiker en op het scheiden van markten. Maar over de werking van de markt zelf wordt eigenlijk nauwelijks gesproken. Evenmin over de omzet en winsten die met de teelt en handel bereikt kunnen worden.⁴⁹

Achteraf valt te constateren dat het fenomeen van de huisdealer, waarvoor het gedoogbeleid in feite was geformuleerd, slechts een jaar of tien heeft bestaan. Er waren er naar schatting enkele tientallen, in centra als Vera in Groningen en de Kosmos in Amsterdam, Hippo in Leeuwarden, of de Kokerjuffer in Enschede, maar de huisdealer was nergens een heel lang leven beschoren. De handel werd vaak na enkele jaren stopgezet. In het geval van de Kokerjuffer was dat omdat de verkoop aan Duitsland een probleem bleek. In andere gevallen sloten jeugdcentra met een huisdealer omdat de verkoop terugliep ten gunste van de opkomende coffeeshops. Soms bleken de huisdealers zelf malafide, omdat ze commerciële doeleinden nastreefden. In Amsterdam bijvoorbeeld maakte de inmiddels beruchte opbouwwerker Steve Brown, actief in de keten van gesubsidieerde jongerencentra van *The Happy Family*, grote winsten met de handel in hasj. De gemeente trok de subsidie in en de fiscus sloeg Brown in 1985 aan voor een bedrag van bijna een miljoen gulden. De Happy Family viel uiteen.⁵⁰

Intussen wisten handige ondernemers als Henk de Vries en cannabishandelaren als Klaas Bruinsma in korte tijd grote winsten te behalen met de handel in softdrugs. De politie bleef de hashoreca evenwel op de huid zitten. De shops hadden te maken met geregelde invallen, zeker De Vries' coffeeshopketen *The Bulldog*, die steeds opnieuw de grenzen opzocht van het landelijke beleid. Zo probeerde De Vries keer op keer reclame te maken voor zijn shops, met vliegtruitjes boven de stad en met reclameborden op trams. Nederland veranderde in de jaren tachtig in een land vol coffeeshops, maar dat heeft de beleidsmakers nooit helemaal lekker gezeten. Zoals berichtgeving in de kranten en op televisie laat zien, leidde de verkoop van softdrugs in coffeeshops geregeld tot onrust en onbehagen in grote en kleinere steden, omdat er overlast rond de coffeeshops ervaren werd door bewoners of omdat men zich zorgen maakte over de snel groeiende populariteit van cannabis onder de jeugd.

Burgers ervoeren bovendien veel overlast, zoals blijkt uit verschillende berichten in de media. In Woerden bijvoorbeeld,

waar slechts één coffeeshop was, waren desondanks veel klachten uit de omgeving hoorbaar. Het zou daarbij gaan om samsescholingen op straat en in portieken in de omgeving van het verkooppunt van softdrugs, geluidsoverlast van komende en gaande klanten en bevulling van de omgeving door bezoekers van de coffeeshop.⁵¹ Steeds vaker kwamen er ook berichten in het nieuws over coffeeshops waar wapens en harddrugs zouden worden verhandeld. Daartegen trad men hard op, aldus berichtte de Amsterdamse politievoorlichter Wiling vanuit Amsterdam in het NOS-journaal van 25 mei 1993. De burgemeester van Den Bosch kondigde in 1993 eveneens een harde aanpak aan van 'criminele coffeeshops'.⁵² Ook minister Ernst Hirsch Ballin van Justitie stelde in 1992 dat de politie meer greep zou moeten krijgen op de coffeeshops. Volgens hem was er rond de shops regelmatig sprake van 'niet te tolereren wantoestanden'.⁵³

Naast overlast door criminaliteit was er de last van het drugs-toerisme, een probleem dat het Nederlandse softdrugsbeleid vanaf het begin achtervolgde. Het CDA pleitte begin jaren negentig voor een verbod van de verkoop van softdrugs aan buitenlanders, want dat zou voor veel overlast zorgen in de grensstreken.⁵⁴ Veel protest tegen het tolerante softdrugsbeleid van Nederland kwam in de jaren negentig vanuit deze christelijke partij, die regelmatig betoogde dat er 'te veel' coffeeshops waren in Nederland.⁵⁵ D66 vijfde daarentegen voor onderzoek naar de mogelijkheden om cannabis te legaliseren. Terwijl de politiek verdeeld was, tobde men in de grensstreken voort. Eigenaren van coffeeshops protesteerden tegen een mogelijk verbod op de verkoop aan buitenlanders, want volgens hen was het praktisch niet haalbaar om te controleren welke klanten van buitenlandse afkomst waren. Ondertussen probeerden verschillende steden het aantal shops terug te dringen. In Breda bepaalde burgemeester Ed Nijpels reeds in 1990 dat het aantal coffeeshops moest dalen van 24 naar 20. Breda had de meeste coffeeshops in huis van alle Brabantse steden, en kwam na Venlo, Maastricht en Arnhem op de vierde plek van de grenssteden in het aantal drugsstoeristen.⁵⁶ Toeristen uit België en Noord-Frankrijk kwamen er massaal naartoe. De

gemeente wilde ook voorkomen dat coffeeshops in de buurt van scholen hun waar verkochten.⁵⁷ Arnhem, waar veel Duitsers hun soft- en harddrugs kwamen kopen, wilde het aantal coffeeshops zelfs halveren, kondigde de gemeente in 1991 aan, omdat in sommige buurten de leefbaarheid te veel zou worden aangetast. 'Mensen zijn niet meer veilig, er is veel geweld. Daarbij komt dan nog de gewone overlast als lawaai, auto's die dubbelparkeren', vertelde een medewerker van de gemeente in 1992 aan de pers.⁵⁸ Later in de jaren negentig waren er veel problemen in Terneuzen, waar Franse drugstoeristen hun waar kwamen halen. Hengelo verbood begin jaren negentig zelfs de verkoop van softdrugs aan buitenlandse toeristen, maar dit verbod werd in 1994 weer ongeldig gemaakt door de rechter, op grond van discriminatie.⁵⁹

Met de richtlijnen voor de kleinhandel door huisdealers had de Nederlandse overheid zich dus een moeilijk beheersbaar probleem op de hals gehaald. Terrugkijkend op de Kokerjuffer-affaire zou voormalig hoofdofficier Gonsalves in 1999 schrijven dat hij nog steeds overtuigd was van de juistheid van zijn ingreep om de verkoop van hasj daar in november 1982 stop te zetten. Als de Nederlandse overheid net als mijzelf beter had vastgehouden aan de regel dat cannabis alleen door huisdealers mocht worden verkocht aan 'vaste bezoekers', zo dacht hij, 'dan was die golf van coffeeshops er waarschijnlijk niet gekomen. Want een coffeeshop is geen jongerencentrum, en de exploitant geen huisdealer'.⁶⁰

Nederland had weinig slagkracht tegen de bloei van de coffeeshops in de jaren tachtig, waar de klanten uiteraard bij meewaren maar die bij veel andere burgers op weerstrand stuitte. Politie en justitie hadden destijds te kampen met een epidemie in heroïnegebruik, dat toen op zijn hoogtepunt was. De groei van het aantal coffeeshops ging waarschijnlijk harder dan men met beleid of opsporing kon bijbenen. Weinig cruciale betrokkenen – ministeries, politie, justitie of deskundigen – voelden zich bovendien genoodzaakt om hard in te grijpen en verzet te mobiliseren tegen softdrugs. Een enkeling uitte zijn zorg in de media, zoals minister van Justitie Hirsch Ballin, maar overheersend leek de vrees de boel onnodig op te schudden. Dat zou

niet passen bij de pragmatische insteek van het Nederlandse drugsbeleid. In dit opzicht vonden de Nederlandse autoriteiten in de jaren zeventig en tachtig het mogelijk net zo stuitend om een 'war on drugs' te starten als een 'war on terror'.⁶¹ Escalatie en onderdrukking zouden alleen maar leiden tot verminderd toezicht en controle. En zo werd Nederland, dankzij pragmatisch drugsbeleid, onbedoeld een land vol coffeeshops dat als mekka voor drugsgebruikers internationale faam verwierf.

Het publieke onbehagen

Vanaf het begin van de jaren negentig was het de Nederlandse autoriteiten duidelijk geworden dat het Nederlandse drugsbeleid onbeheersbaar was geworden. De pogingen om het gebruik van softdrugs en de verkoop ervan te controleren en te reguleren vanuit de denkaders van een welzijnsbeleid gericht op de jeugd, paken niet uit als verwacht. De opgestelde kadern werkten minder effectief dan men uit pragmatische overwegingen had gehoopt. De verkoop van softdrugs bleek niet in te kaderen in jeugdhonken, maar verplaatste zich naar de vele honderden coffeeshops. Rondom cannabis was een grote economische markt ontstaan, met een belangrijke marktaandeel voor criminele organisaties, aldus criminoloog De Bunt.⁶² Bovendien gingen deze onvoorziene ontwikkelingen gepaard met een jarenlang slimmerend onbehagen in de Nederlandse samenleving: misnoegen van een deel van de Nederlandse burgers over de makkelijke toegankelijkheid van softdrugs, en ergernis en boosheid bij wijkbewoners over de overlast die zij ervoeren van coffeeshops. Maar ook wroevet van voorstanders van een toleranter softdrugsbeleid, die zich ergerden aan de weigering van de Nederlandse overheid om de tolerantie verder op te rekken.

Nieuwe pogingen werden ondernomen om excessen aan te pakken. Maar dit leidde paradoxaal tot andere excessen, waaronder de zogenaamde IKT-affaire van 1991, waarin een Nederlands recherche-team tonnen cannabis verhandelde in een poging te

50. *Het Schoolblad*, 5 januari 1984, 20.
51. *Ibidem*, 5 februari 1987, 28.
52. *Het Katholieke Schoolblad*, 16 augustus 1980, 11.
53. Schumacher, *De minderheden*, 169.
54. *PCO Magazine*, 6 december 1980, 11-14.
55. *Inkom*, juni 1983, 181, K. Sietaram, *Intercultureel onderwijs. Een samenleving van vele culturen vraagt opvoeding tot nieuw cultuurbesef via intercultureel onderwijs* (Culemborg 1984), 45.
56. Jan Lucassen en Rinus Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994), 152.
57. Geachteerd in: Schumacher, *De minderheden*, 102.
58. *PCO Magazine*, 6 december 1980, 13.
59. *Het Katholieke Schoolblad*, 1 mei 1982, 6-7.
60. Marianne de Kwaasteniet, *Denomination and primary education in the Netherlands (1870-1984). A spation dijjision perspective* (Amsterdam 1990) 251.
61. Pas in 1988 werd de eerste islamitische school in Nederland geopend. Thijf Sunier, 'Muslim Migrants, Muslim Citizens, Islam and Dutch Society', *The Netherlands' Journal of Social Sciences* 35 (1999) 69-82, aldaar 69.
62. *Inzicht*, februari 1981, 37.
63. *Inkom*, juli-augustus 1986, 182.
64. *Het Katholieke Schoolblad*, 4 oktober 1980, 7.
65. Deze scheefgroei werd in de jaren tachtig reeds opgemerkt door de Adviescommissie voor de Leerplanontwikkeling Moedertaal. In 1982 schreef de commissie dat de emancipatie van minderheden, zoals katholieken, in het verleden vooral goed was verlopen in groepsverband. Daarom achtte zij het opmerkelijk dat de groepsemancipatie van minderheden als een vorm van segregatie werd beschouwd. *Onderwijs in een multiculturele en multi-ethnische samenleving. Adviesnota van de ad-hoc subcommissie (taal) onderwijs aan andersstaligen van de AClO-moedertaal i.o.* (Einschede 1982) 51.
66. Ria Bronneman-Helmers, *Overheid en onderwijsbestel. Beleidsvorming rond het Nederlandse onderwijsstelsel (1990-2010)* (S-Gravenhage 2011) 156.
67. *Het Katholieke Schoolblad*, 4 oktober 1980, 7.
68. *PCO Magazine*, 2 mei 1979, 9.
69. *Inkom*, juni 1978, 210-211.
70. *Het Katholieke Schoolblad*, 6 februari 1982, 2.
71. *Ibidem*, 16 augustus 1980, 15.
72. *Ibidem*, Cursivering in origineel.
73. René Appel, 'Inleiding' in: Papatya Nalbantoğlu, *Wegens emancipatie gesloten. Columns 1985-1989* (Amsterdam 1990) 5-7, aldaar 5.
74. Nalbantoğlu, *Wegens emancipatie gesloten*, 16.
75. J. Hendriks, *Emancipatie. Relaties tussen minoriteit en dominant (Alphen aan de Rijn en Brussel 1981)* 9, 37.
76. Melink, *Worden zoals wij*, 233.
77. Verkaik, *Ritueel burgerschap*, 146.
- 'Geef die joint eens door'**
1. <http://www.shownieuws.tv/archief/late-editie-van-24-mei-2012-19-november-2012>. Te downloaden via: <http://www.wijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brieven/2012/11/19/brief-coffeshopbeleid.html> (geraadpleegd op 10 april 2013).
2. David Jolly, 'Law could hamper drug tourism in the Netherlands', *New York Times* 2 april 2012.
3. Richard Davenport-Hines, *The pursuit of oblivion. A global history of narcotics* (New York 2002) 495.
4. Martin Booth, *Cannabis. A history* (New York/Londen 2005).
5. Marcel de Kort, *Tussen patient en delinquent. Geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid* (Hilversum 1995); Ed. Leuw, 'Initial construction and development of the official Dutch drug policy', in: Ed. Leuw en I. Haen Marshall, *Between prohibition and legalization. The Dutch experiment in drug policy* (New York en Amsterdam 1996) 23-41.
6. Zie voor het Nederlandse drugsbeleid in vergelijking met Frankrijk en Zweden in deze periode Tim Boekhout van Soeding, *Dealing with drugs in Europe. An investigation of European drug control experiences: France, the Netherlands and Sweden* (Amsterdam 2004). Zie voor gebruikersculturen en drugsbeleid in Engeland en Duitsland: Klaus Weinauer, 'Drug consumption in London and Western Berlin during the 1960s and 1970s: local

- and transnational perspectives', *The Social History of Alcohol and Drugs* (voorjaar 2006) 187-224.
8. Martin Booth, *Cannabis. A history* (New York/Londen 2005) 385-387; Richard Davenport-Hines, *The pursuit of oblivion. A global history of narcotics, 1500-2000* (New York 2002) 495-496.
 9. Gemma Blok, *Ziek of zwak. Geschiedenis van de verslavingszorg in Nederland* (Amsterdam 2011) 146.
 10. De Kort, *Tussen patiënt en delinquent*, 17.
 11. Blok, *Ziek of zwak*, 149.
 12. Blok, *Ziek of zwak*, 161.
 13. Ibidem, 165-166.
 14. De Kort, *Tussen patiënt en delinquent*, 242.
 15. H. Cohen, 'De hashischcultuur anno 1980: een overlijdensbericht', *Tijdschrift voor Alcohol, Drugs en Psychotrope stoffen* 7 (1981) 3-4.
 16. Erik van Kasteel, *Cannabis in Nederland. De rustige jaren tachtig* (Ongepubliceerde bachelorscriptie geschiedenis, Amsterdam 2012).
 17. Historisch Centrum Overijssel, Archiefnummer 25-4 Provinciaal bestuur van Overijssel, Commissaris van de Koningin, invnr. 427. Stukken betreffende informatieverstrekking over het drugsbeleid van de gemeente Enschede in het jongeren centrum "de Kokerjuffer" mede gezien in het licht van het landelijk beleid bestrijding sluitkhandel verdovende middelen, 1976-1984; aldaar Nota Drugs en Verslaving in Enschede (1982) 5.
 18. Ibidem, aldaar 'Evaluatie en bezinning over drie en een halve maand gecontroleerde verkoop van hennepprodukten in het jongeren centrum "de Kokerjuffer", december 1980.'
 19. R.A. Gonsalves en G.J. Verhoog, *Mfr. Gonsalves. Memoires* (Amsterdam en Antwerpen 1999) 217.
 20. Historisch Centrum Overijssel, Archiefnummer 25-4 Provinciaal bestuur van Overijssel, Commissaris van de Koningin, invnr. 427. Stukken betreffende informatieverstrekking over het drugsbeleid van de gemeente Enschede in het jongeren centrum "de Kokerjuffer" mede gezien in het licht van het landelijk beleid bestrijding sluitkhandel verdovende middelen, 1976-1984; aldaar uitreksel uit het Raadsverslag Enschede 17 mei 1982 p. 6.
 21. Ibidem, aldaar uitreksel uit het Raadsverslag Enschede 17 mei 1982 p. 12.
 22. Ibidem, aldaar uitreksel uit het Raadsverslag Enschede 17 mei 1982 p. 15 en 16.
 23. Ibidem, aldaar uitreksel uit het Raadsverslag Enschede 17 mei 1982 p. 14.
 24. Nol van Schaik, *The Dutch experience. The inside story: 30 years of hash and grass in coffeshops* (2002) 77-78; A.C.M. Jansen, *Cannabis in Amsterdam. Een geografie van hashish en marijuana* (Muidersberg 1989) 36-37.
 25. Kurt van Es, *De coffeshop. De opmerkelijke geschiedenis van een Hollands fenomeen* (Alphen a/d Rijn 1997) 37.
 26. Marcel de Kort, *Tussen patiënt en delinquent. Geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid* (Hilversum 1995) 246-248.
 27. 'Langhang Leeuwarden deel 4, Hippo', Historisch Leeuwarden op Vimeo, <http://vimeo.com/user640651> (geraadpleegd 9 april 2013).
 28. Jansen, *Cannabis in Amsterdam*, 30.
 29. De Kort, *Tussen patiënt en delinquent*, 248.
 30. 'Enschede's hashbeleid trekt aandacht in de hele wereld', *Zwolse Courant*, 11-11-1982.
 31. Klaus Weinhauer, 'Drug Consumption in London and Western Berlin', *The Social History of Alcohol and Drugs* 20 (2006) 187-224; Martin Schmidt, *Drogenhilfe in Deutschland. Entstehung und Entwicklung 1970-2000* (Frankfurt 2003).
 32. 'Duitsland boos over verkoop van softdrugs', *Limburgsch Dagblad*, 29-10-1982.
 33. 'Harm Doet voelt zich sterk in de gevangenis', *Nieuwsblad van het Noorden*, 24-05-1976.
 34. Voor de houding van Duitsland in dezen, zie Peter D.A. Cohen en Arjan Sas red. *Cannabisbeleid in Duitsland, Frankrijk en de Verenigde Staten* (Amsterdam 1996).
 35. NCRV, *Hier en Nu*, 28-10-1982.
 36. Historisch Centrum Overijssel, Archiefnummer 25-4 Provinciaal bestuur van Overijssel, Commissaris van de Koningin, invnr. 427. Stukken betreffende informatieverstrekking over het drugsbeleid van de gemeente Enschede in het jongeren centrum "de Kokerjuffer" mede gezien in het licht van het landelijk beleid bestrijding sluitkhandel verdovende middelen, 1976-1984; Aldaar brief van de Regieringspresident in de regio Münster, 1 november 1982 aan dhr. Niets, commissaris van de koningin; brief van Kreis Borken, Oberkreisdirektor Borken, Westfalen, 02-07-1982.

37. Ibidem, aldaar brief H. Wierenga d.d. 30-08-1982.
38. 'Fünf Gramm Hashish', *Der Spiegel* 1982 (nr. 43) 161-162.
39. 'Hasj in Enschede', *Zwolsche Courant* 10-11-1982.
40. 'Zweden denkt aan boycot Nederlandse producten', *Nieuwsblad van het Noorden*, 11-11-1982.
41. Handelingen Tweede Kamer vergaderjaar 1982-1983, 28-10-1982, 517.
42. Ibidem, 516-518.
43. Zie bv. Handelingen Tweede Kamer vergaderjaar 1982-1983: Aanhangsel van de Handelingen, kamervragen, nr. 482, 955- Antwoord van minister Kortbals Altes van Justitie op vragen van dhr. Lankhorst.
44. R.A. Gonsalves en Handelingen Tweede Kamer vergaderjaar 1982-1983, 28-10-1982, 517. Handelingen Tweede Kamer vergaderjaar 1982-1983, 28-10-1982, 516-518. Zie G.J. Verhoog, *Mr. Gonsalves. Memoires* (Amsterdam 1999) 220.
45. Handelingen Tweede Kamer, vergaderjaar 1982-1983, nummer 481. Antwoord minister Kortbals Altes op vragen van Buur-meijer en Haas-Berger.
46. Politie-incident in Kokejuffer Enschede', *De Waarheid*, 19-12-1983.
47. 'Kokejuffer verhandelde voor drie ton softdrugs', *De Waarheid*, 07-01-1984.
48. De Kort, *Tussen patiënt en delinquent*, 254-255.
49. H.G. van de Bunt, 'Hoe stevig zijn de fundamente van het cannabisbeleid?', *Justitiële Verkenningen* 32 (2006) 10-22.
50. Jansen, *Cannabis in Amsterdam*, 31.
51. 'Toekomst coffeeshop onzeker', *Rijn en Gouwe*, 19-101995.
52. *Tros Akta*, 22-03-1993.
53. 'Hirsch Ballin pleit voor meer greep op verkoop softdrugs', *Algemeen Dagblad* 11-12-1992.
54. *NOS Journaal*, 18-10-1993.
55. *NOS Den Haag vanavond*, 20-11-1996.
56. 'Drugstoetsing in het Noorden gering van omvang', *Nieuwsblad van het Noorden*, 24-11-1993.
57. 'Breda wil kleiner aantal coffeeshops', *NRC Handelsblad*, 29-10-1990.
58. 'Arnhem halveert aantal "shops" voor softdrugs', *NRC Handelsblad*, 20-09-1991.
59. *NOS Journaal*, 08-08-1994.
60. Gonsalves en Verhoog, *Memoires*, 220.

298

61. Beatrice de Graaf, *Theater van de angst. De strijd tegen terrorisme in Nederland, Duitsland, Italië en Amerika* (Amsterdam 2010).
 62. De Bunt, 'Hoe stevig zijn de fundamente', 20-21.
 63. Tom Blom, 'Coffeeshops, gedoogbeleid en Europa', in *Justitiële Verkenningen* 32 (2006) 146-156.
- Burgemeester in oorlogstijd**
1. Herman Diederiks, *Een stad in verval. Amsterdam omstreeks 1800* (Amsterdam 1982) 11, 369.
 2. Jean Tulard, 'La police impériale dans les pays annexés – l'exemple d'Amsterdam', *Revue de l'Institut Napoléon* 122 (1972) 19-23, aldaar 23.
 3. Annie Jourdan, *L'Empire de Napoléon* (Parijs 2000) 125.
 4. Stuart Woolf, 'Napoleon and Europe revisited', *Modern & Contemporary France* 8 (2000) 469-478, aldaar 471.
 5. De belangrijkste werken zijn Michael Broers, *Europe under Napoleon, 1799-1815* (New York 1996); Geoffrey Ellis, *The Napoleonic Empire* (2de editie; Houndsmills, Basingstoke 2003); Alexander Grab, *Napoleon and the transformation of Europe* (Houndsmills, Basingstoke 2003); Jourdan, *L'Empire de Napoléon*; Stuart Woolf, *Napoleon's Integration of Europe* (1991).
 6. Voorbeelden zijn Gavin Daly, *Inside Napoleonic France. State and society in Rouen, 1800-1815* (Aldershot etc. 2001); Jef Horn, 'Building the New Regime: founding the Bonapartist state in the department of the Aube', *French Historical Studies* 25 (2002) 225-263; Michael Rowe, 'Between Empire and home town: Napoleonic rule on the Rhine, 1799-1814', *The Historical Journal* 42 (1999) 643-674; Joost Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom. De verstroring van een plattelandsaanleving* (Leuven 2007); Marie Cecile Thorat, 'The limits of Napoleonic centralization: notables and local government in the department of the Isère from the Consulate to the beginning of the July Monarchy', *French History* 19 (2005) 463-481. Al deze auteurs zijn schatplichtig aan: Isser Wóloch, *The New Regime. Transformations of the French civic order, 1789-1820s* (New York en Londen 1994).
 7. Woolf, *Napoleon's integration of Europe*, 74-85.

299